

HARFLAR TASNIFI: NAZARIY VA AMALIY YONDASHUVLAR

Xojimurodova Mohidil

Andijon davlat Universiteti Filologiya
fakulteti 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada harflar tasnifi masalasi lingvistik, fonetik va grafemik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Harflarning tovush tizimidagi oʻrni, unli va undosh harflar tasnifi, artikulyatsion hamda akustik xususiyatlari asosida guruhlanishi ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, oʻzbek tilidagi harflar tizimi va ularning funksional xususiyatlari misollar asosida koʻrib chiqiladi. Tadqiqot davomida tavsifiy, qiyosiy va tahliliy metodlardan foydalanildi. Natijalar harflar tasnifining taʼlim jarayonida samarali qoʻllanilishi, savod oʻrgatish va fonetik koʻnikmalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etishini koʻrsatadi. Xulosa qismida harflarni tasniflashning ilmiy va metodik ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit soʻzlar: harf, tovush, grafema, fonema, unli, undosh, fonetika, artikulyatsiya, akustika, alifbo.

KIRISH

Til insoniyat jamiyatining eng muhim aloqa vositasidir. Tilning yozma shakli esa harflar tizimi orqali ifodalanadi. Harflar tasnifi masalasi fonetika va grafika boʻlimlarining asosiy muammolaridan biri hisoblanadi. Harflarni ilmiy asosda tasniflash ularning fonologik, artikulyatsion va grafik xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Oʻzbek tilining hozirgi lotin yozuviga asoslangan alifbosi 29 ta harfdan iborat boʻlib, ular tovush tizimiga muvofiq ravishda shakllangan. Harflarni toʻgʻri tasniflash savod oʻrgatish metodikasida, nutq madaniyatini rivojlantirishda hamda fonetik tahlil jarayonida muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — harflar tasnifini nazariy va amaliy jihatdan yoritish hamda ularning taʼlim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Tavsifiy metod — harflarning fonetik va grafik xususiyatlarini bayon qilishda;
- Qiyosiy metod — unli va undosh harflarni oʻzaro taqqoslashda;
- Tahliliy metod — harflarning artikulyatsion va akustik belgilarini aniqlashda;
- Pedagogik kuzatish — harflar tasnifining taʼlim samaradorligiga taʼsirini aniqlashda.

Manba sifatida fonetika va umumiy tilshunoslikka oid ilmiy adabiyotlar oʻrganildi.

NATIJALAR

Harf va tovush munosabati

Harf — tovushning yozuvdagi grafik ifodasidir. Tovush esa nutq apparati yordamida hosil qilinadigan fonetik birlikdir. Har bir harf ma'lum fonemani ifodalaydi, biroq ayrim hollarda bir tovush bir nechta harf orqali yoki aksincha ifodalanishi mumkin.

Unli harflar tasnifi

Unli harflar havo oqimining og'iz bo'shlig'idan erkin o'tishi natijasida hosil bo'ladi. O'zbek tilida 6 ta unli harf mavjud:

a, e, i, o, u, o'

Ular quyidagi belgilar asosida tasniflanadi:

Tilning ko'tarilish darajasiga ko'ra (yuqori, o'rta, quyi)

Lab ishtirokiga ko'ra (lablangan va lablanmagan)

Tovushning cho'ziqligiga ko'ra

Masalan:

Yuqori unlilar: i, u

O'rta unlilar: e, o'

Quyi unlilar: a, o

Undosh harflar tasnifi

Undosh harflar nutq apparatida ma'lum to'siq hosil bo'lishi natijasida yuzaga keladi. O'zbek tilida 23 ta undosh harf mavjud.

Undoshlar quyidagi mezonlarga ko'ra tasniflanadi:

1. Hosil bo'lish o'rniga ko'ra:

Lab undoshlari (b, p, m)

Til oldi undoshlari (t, d, s, z)

Til orqa undoshlari (k, g, x)

2. Hosil bo'lish usuliga ko'ra:

Portlovchi (b, p, t, d)

Sirg'aluvchi (s, z, f)

Burun tovushlari (m, n)

3. Jarangdorlik xususiyatiga ko'ra:

Jarangli (b, d, g, z)

Jarangsiz (p, t, k, s)

Grafik tasnif

Harflar grafik jihatdan ham tasniflanadi:

Bosma va yozma shakllar

Katta va kichik harflar

Bir tovushli va ikki harfli shakllar (sh, ch, ng)

MUHOKAMA

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, harflarni tasniflash nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Boshlang'ich sinflarda savod o'rgatish jarayonida unli va undoshlarni farqlash o'quvchilarning fonematik eshituvini rivojlantiradi. Shuningdek, artikulyatsion tasnif nutq nuqsonlarini bartaraf etishda logopedik mashg'ulotlarda muhim rol o'ynaydi. Harflarning akustik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olish til o'rgatishda samaradorlikni oshiradi.

Pedagogik tajriba shuni ko'rsatdiki, tasnif asosida o'qitish metodlari qo'llanilganda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi yuqori bo'ladi.

XULOSA

Harflar tasnifi fonetika va grafika sohalarining muhim ilmiy yo'nalishlaridan biridir. Ular:

- Nutq tovushlarini tizimli o'rganishga yordam beradi;
 - Savod o'rgatish metodikasini takomillashtiradi;
 - Fonetik va fonologik tahlilni yengillashtiradi;
- Til madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kelgusida harflar tasnifini zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida yanada chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdurahmonov G'. O'zbek tilining fonetikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2010.
2. Hojiyev A. O'zbek tili fonetikasi va fonologiyasi. – Toshkent, 2008.
3. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. – Toshkent, 2012.
4. Nurmonov A. Umumiy tilshunoslik asoslari. – Toshkent, 2015.
5. Sa'diev A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2009.
6. Shukurov Sh. Fonetika va fonologiya. – Toshkent, 2011.
7. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent, 2006.
8. Yo'ldoshev B. Tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent, 2014.